

АКТИВІЗАЦІЯ ПРОЧИТАННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ЗАСОБАМИ ЕТНОЛОГІЇ

Барташук О. Ю., к. філол. н., доцент

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Стаття присвячена окресленню можливостей активізації прочитання художніх творів на уроках української літератури в старших класах засобами етнології як історичної дисципліни.

Ключові слова: українська література, історія, аналіз творів, етнологія, активізація, пізнавальні інтереси.

Барташук А. Ю. АКТИВИЗАЦИЯ ЧТЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СРЕДСТВАМИ ЭТНОЛОГИИ / Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия, Украина.

Статья посвящена определению возможностей активизации чтения художественных произведений на уроках украинской литературы в старших классах средствами этнологии как исторической дисциплины.

Ключевые слова: украинская литература, история, анализ произведений, этнология, активизация, познавательные интересы.

Bartashuk O. Y. ACTIVIZATION OF READING FICTIONS BY MEANS OF ETHNOLOGY / Khmel'nitsk Humanitarian-Pedagogical Academy, Ukraine.

The article is devoted for describing possibilities of activization of reading fictions on the lessons of Ukrainian literature in higher forms by means of Ethnology as historical discipline.

Key words: Ukrainian literature, History, analysis of fictions, Ethnology, activization, cognitive interests.

Навчити учнів аналізувати художній твір – чи не найскладніше завдання вчителя-словесника в курсі української літератури, і формувати навички аналізу варто поступово, крок за кроком, щоб надмірні зусилля в цьому плані не відбили в школярів бажання читати. Але не лише на розвиток цих умінь мають спрямовуватися зусилля вчителя, набагато важливіше – зорієнтувати весь навчально-виховний вплив уроків літератури на використання ефективних педагогічних технологій, за допомогою яких учні не просто поповнюватимуть свої знання та вміння, а й розвиватимуть такі важливі якості особистості як пізнавальна активність, самостійність, уміння здобувати знання, творчо виконувати завдання, вдосконалювати комунікативні вміння. Зрозуміло, що під час проведення занять із літератури у формуванні усіх перерахованих умінь, найважливіше місце має посідати робота над текстами, оскільки саме художній твір є найадекватнішим ретранслятором ментальності, цінностей та парадигми мислення своєї соціально-культурної доби.

Поруч із такими вимогами до сучасного уроку, як ефективність (досягнення поставленої мети) і оптимальність його структури (такі навчальні ситуації, такий матеріал і такі методи та прийоми, які постійно зацікавлювали б учнів, не перевантажуючи їх, давали б змогу досягти найкращих результатів), ще однією вимогою названо інтеграцію знань із різних предметів [7, с. 23]. Для вчителя літератури це означає зв'язок літературознавчих знань із історичним та загальнономістечким контекстом.

Практика свідчить, що формувати світогляд сучасного старшокласника на уроках літератури допомагають і знання з історії, сприяючи швидшому сприйняттю і правильному визначенню проблемних питань до художнього твору, сприяючи розвитку навичок вдумливого опрацювання тексту і вмінню заглиблюватися в суть проблеми, порушеної автором [5, с. 25]. Такий інтегрований зв'язок двох наук підказує можливості активізації знань, одержаних у попередніх класах; постійно апелює до читацького досвіду школярів, забезпечуючи цим стабільні міжпредметні зв'язки, сприйняття літературних творів у зіставленні з типологічно спорідненими явищами з інших царин людського життя.

Зв'язок історії та літератури як наукова та методична проблема досить активно розробляється серед науковців та практиків. Зокрема, феномен історичності у творах української літератури розглядався в працях Ю. Бондаренка, М. Васьківа, В. Коломійця та ін.

У ракурсі професійної діяльності вчителя літератури зв'язок історії та художнього твору аналізували Н. Волошина, О. Куцевол, Є. Пасічник, Г. Токмань та ін.

Водночас аналіз літератури з цієї проблеми свідчить, що зв'язок етнології як спеціальної історичної дисципліни з українською літературою в питаннях активізації читацьких інтересів та розвитку творчих здібностей старшокласників не був предметом окремих досліджень, що актуалізує обрану нами тему.

Наведені в цій статті міркування щодо актуальності етнологічної компетентності вчителя-словесника породженні і власним викладацьким досвідом, і тісним знайомством із етнологією як особливою самостійною гуманітарною наукою, що вивчає повсякденне життя, культуру й побут народу упродовж історичного розвитку та має тісні зв'язки з іншими галузями знань (історією, географією,

етнопсихологією, етнопедагогікою, філософією, фольклористикою, релігієзнавством), зокрема – із художньою літературою.

Сучасні вимоги до якості знань учнів, орієнтація навчального процесу на вироблення в старшокласників вміння на основі здобутих знань самостійно аналізувати суспільні та мистецькі явища й процеси спонукають вчителів до пошуку таких форм і методів роботи, які допомагали б будувати навчальний процес на основі найбільшої активізації пізнавальної діяльності учнів. І досвід свідчить, що використання етнологічних матеріалів на уроках літератури є досить важливим для розвитку пізнавальних інтересів старшокласників, адже таким урокам передують значна самостійна підготовча пошукова та творча робота.

Мета цієї статті – окреслити можливості використання етнологічного матеріалу на уроках української літератури з метою активізації читацьких та загальних пізнавальних інтересів старшокласників.

Художня література була й залишається унікальною, незамінною дисципліною з широким спектром навчально-виховних функцій, серед яких до пріоритетних відносяться національна ідентифікація, патріотизм, мовленнєвий розвиток та естетико-культурне виховання; не менш важливими є також історіознавчий, народознавчий та людинознавчий потенціал художніх творів. Причому, всі ці впливи відбуваються синкретично, оскільки втілені в образну художню форму.

Шкільний аналіз художнього твору передбачає ідейно-естетичне осмислення учнями його змісту, тобто, поруч із емоційним аспектом (аналіз повинен викликати в учнів безпосередній інтерес до твору, емоційне враження, створити атмосферу зацікавленості тощо) важливе місце має належати пізнавальному (за допомогою аналізу твору вчитель має познайомити учнів з особливостями життя, культури, літератури народу, творчою манерою митця, художньою своєрідністю тексту та ін.); та виховному аспекту (будь-який аналіз має сприяти формуванню моральних якостей учнів, їх естетичного смаку, розвитку творчих здібностей, забезпечувати особистісно зорієнтоване навчання).

У відповідності до вікових та психологічних особливостей учнів-старшокласників види й форми роботи з аналізу твору ускладнюються, а серед його методів і прийомів на перший план виходить пізнавальний аспект, хоча не варто відмовлятися й від емоційного та виховного, щоб уроки літератури не перетворилися на нудні й нецікаві заняття. Також у старших класах урізноманітнюються усні форми навчання: крім бесіди, дедалі більше використовуються дискусія, проблемна ситуація, виступ щодо певних аспектів твору, характеристика героя, проблематики, сюжету й композиції твору, аналіз історичної ситуації на момент створення автором твору тощо.

Серед шляхів шкільного аналізу твору найбільш ефективними залишаються текстуальний (коли розглядається текст сам по собі, в його цілісності й розмаїтті художніх компонентів), контекстуальний (коли текст аналізується відповідно до певного історико-літературного контексту з урахуванням напряму, жанру, течії, філософської думки, розвитку культури, політичної ситуації тощо) та інтертекстуальний (коли встановлюються міжтекстові зв'язки на різних рівнях художніх творів).

Власний педагогічний досвід свідчить, що найефективніше використання етнологічного матеріалу в роботі зі старшокласниками на уроках літератури відбувається при застосуванні елементів таких методів літературознавчого аналізу:

- порівняльно-історичний, або історико-літературний (коли твір розглядається як факт історії літератури та з урахуванням аналізу історичного моменту того чи іншого народу);
- культурологічний (коли твір аналізується з урахуванням розвитку національної культури, при цьому великої ваги набувають фонові знання, що готують учнів до сприйняття таких творів);
- генетичний (коли аналіз твору передбачає з'ясування першоджерел образів і мотивів твору, традицій, архетипів, міфологічної основи тощо).

Отже, аналіз художнього твору – це справа надзвичайно складна й цікава. Сформувати стійкий інтерес учнів до літератури й зокрема до читання творів допоможе тільки постійна й наполеглива робота з розвитку вмінь і навичок аналізу тексту, пошуки найефективніших засобів активізації читацьких та пізнавальних інтересів учнів. Зв'язок із предметним полем етнології як історичної та гуманітарної науки має сприяти старшокласникам стати справді культурними читачами, знайти свої стежки до творів вітчизняного і світового письменства й отримати велику насолоду від спілкування з мистецтвом слова.

Учитель літератури має залучити учнів до найкращих здобутків вітчизняного письменства і може робити це по-різному: спираючись на емоційні враження учнів, зацікавлюючи захоплюючим перебігом подій, привертаючи увагу до художніх образів, звертаючись по допомогу до інших наук та видів мистецтва тощо. Варто визнати, що кожний учитель залучає школярів до скарбниці літератури як може, керуючись власним досвідом, професійною й загальнокультурною компетенцією.

Беручи до уваги постулат, що кожний літературний твір – це своєрідна художня неповторність, відбиток певного історичного моменту, приступаючи до аналізу художнього твору доцільно, як на наш погляд, у першу чергу звернути увагу на історичну обстановку, ситуацію ідейної, естетичної та філософської боротьби в суспільстві в період його створення. І в ракурсі такого підходу етнологія найефективніше з-поміж інших наук спроможна визначити процеси трансформації культур в різних соціально-культурних умовах та забезпечити наукові підходи до збереження різноманіття культур на сучасному етапі глобалізації [4, с. 5]. Етнологія – це історична наука, яка розглядає життя етносу в усій його різноманітності проявів в історичній динаміці, а не лише фіксує певний часовий зріз культурного чи суспільного явища, що є предметом її споріднених дисциплін – етнографії та народознавства.

Зануритись у царину народної філософії українців різних історико-етнографічних регіонів учні мають потребу під час вивчення повісті М.Коцюбинського “Тіні забутих предків” та драми-феєрії Лесі Українки “Лісова пісня”. Ці твори зберегли відбиток законсервованих язичницьких культурних кодів українців: міфічні персонажі; одухотворення природи, закорінене в первісних віруваннях персонажів; культ світових стихій – води, вогню та повітря, що потужно впливають на долю людини. Праця персонажів на лоні природи ритуалізована, є певним священнодійством, вона, як і весь хід життя людини, пов’язана із кліматичними, календарними, ландшафтними станами доквілля українських етнорегіонів Гуцульщини та Волині.

Використавши знання з етнології старшокласники мають можливість пересвідчитись у тому, що подекуди на територіях України аж до початку ХХ ст. міцна язичницька основа світосприйняття збереглася без значних трансформацій впливу цивілізаційних процесів. Водночас аналіз певних творів допоможе усвідомити таку філософську та релігієзнавчу категорію як двоєвір’я: християнська церква не знищила залишків язичництва, а спричинила дивний розумово-релігійний симбіоз, своєрідну суміш вірувань і понять, що проявляються у фактах споконвічних народних традицій у господарській діяльності, побуті, мистецтві, способі життя й мислення, у невмирущих заповітних уявленнях, ідеології, обрядах, космогонічній та міфологічній системі народу. Співставлення матриці вірувань та міфологічних уявлень героїв обох творів сприятиме усвідомленню регіональних особливостей різних територій України, а підведення до цього усвідомлення стимулюватиме пізнавальну активність, розвиватиме розуміння полікультурності як однієї із предметних рис сучасного світу.

Як правило, додаткового залучення вчительських коментарів з позиції різночасової регіональної та локальної своєрідності похоронної обрядовості вимагатимуть описані М.Коцюбинським ритуали похорону Івана Палійчука; пізнавальними будуть порівняння сучасного ритуального наповнення Святого вечора із поданим у повісті описом. Окремі учні можуть спробувати зробити висновки про причини значного ритуального спрощення свята, навести паралелі з інших художніх творів, що активізує їхню читацьку компетентність.

Багатий матеріал для розкриття особливостей етнічної свідомості українців, їхніх світоглядних, морально-психологічних та етнічних пріоритетів дає своєрідна “енциклопедія сільського життя к. ХІХ – поч. ХХ ст. на Україні” [1, с. 22] – кіноповість О.Довженка “Зачарована Десна”. Як зауважують дослідники, “без сторонньої кваліфікованої допомоги не кожен носій мови здатен розшифрувати глибинний, символічний підтекст “Зачарованої Десни”, в якому розкривається триєдиний світ буття людини: небесний (верхній), земний (середній) і пекло (нижній)” [6, с. 11]. Пізнавальним може бути дослідження тексту повісті на рівні мовних знаків, що презентують предметний світ з інформацією національно-побутового, морально-світоглядного й соціально-філософського плану: *історизми* (чумакування, чумацькі літа, бурлакування, шинок); *найменування реалій, пов’язаних із календарною обрядовістю* (Великдень, Спас, Зелена неділя, хрещення, узвар, коливо, колядки, шедрівки, веснянки, обжинки, косовиця тощо); *конфесійна та міфологічна лексика; народні паремії та фразеологізми*.

З метою пробудження у старшокласників більшого інтересу до читання художніх програмових творів перед знайомством з темою уроку доцільно сформулювати проблемні запитання, розв’язати які вони можуть лише за умови свідомої самостійної пошукової діяльності. Зокрема, досить слушно буде залучити учнів до визначення структури традиційного українського (в нашому випадку – подільського) весілля перед знайомством із оповіданням Григора Тютюнника “Оддавали Катрю”, оскільки вся проблема твору, по суті, зав’язана на різниці між відзначенням цієї події “по-старому” та “по-новому”. Матеріал етнологічного характеру вчитель може запропонувати учням знайти і в художніх творах інших авторів попередніх періодів (“Маруся” Г.Квітки-Основ’яненка, “Назар Стодоля” Т.Шевченка, “Кайдашева сім’я” І.Нечуя-Левицького, “Земля” О.Кобилянської та ін.), і в літературі етнографічного характеру (у посібниках із етнології, архівних описах, журналах “Берегиня”, “Народна творчість та етнографія” та ін., у спеціальних регіональних губернських виданнях ХІХ – початку ХХ ст. “Подольские епархиальные ведомости”, “Подольские губернские ведомости” тощо). Зокрема, на Хмельниччині у 2011 р. вийшов навчальний посібник “Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю.Сіцінського та М.Теодоровича)”, підготовлений на основі багатьох місцевих історико-етнографічних видань ХІХ – початку ХХ ст. (“Приходы и церкви Подольской епархии” (1901 р.), “Историко-статистическое описание

церквей и приходов Волынской епархии” (1888, 1889, 1893 pp.), “Волынь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях” (1899 p.), у якому подані описи всіх трьох циклів традиційної народної весільної драми (передвесільного, власне весілля та післявесільного).

Цікаво буде старшокласникам дізнатися про багатство обрядів передвесільного циклу, яких в окремих селах нараховувалося до 5-6: запити (допити, визнавки), розвідини, сватання, оглядини, заручини, церковні оповіді, а тривалість самого передвесільного циклу нараховувала два-три тижні, а подекуди – й місяць. Читачі матимуть змогу порівняти структурно багату традиційну обрядовість власне весільного циклу (запрошення гостей, дівич-вечір, вінкоплетини, молодечий вечір, посад, перепій молодих, розплетення коси, вибирання вінків, весільний поїзд, шлюб, обряди шлюбної ночі тощо) із описом весілля, що відбувалося “по-новому” на подвір’ї Степана Безверхого. В оповіданні “Оддавали Катрю” відсутній опис післявесільного циклу, багатство якого у “старій” весільній обрядовості також вразить дослідників своєю різноманітністю, і водночас спонукатиме старшокласників до роздумів про причини її відсутності у Катриному весіллі.

Для розвитку пізнавальних інтересів учнів ефективно буде залучити їх до пошуків відповіді на питання: чому “Тепер така мода пішла, що по-нашому вже нічого не роблять”, – як його висловив в оповіданні колій Кузьма Білокобильський. І саме етнологія допоможе визначити комплекс передумов, які призвели до спрощення весільної драми: вилучення із обрядовості церковних ритуалів внаслідок проголошення Декрету про відділення церкви від держави та численних антирелігійних кампаній, поява ритуалів громадської реєстрації шлюбу; численні міграційні процеси, що спровокували суттєві зміни в царині звичаєвого права та міжпоколінній діяхронії і зв’язку поколінь, коли найменшій дитині переходило все батьківське господарство за обов’язок доглядати батьків до смерті тощо.

Додатково можна залучити старшокласників до відслідковування тих особливостей, що характеризують сучасний стан весільної та календарної обрядовості, світоглядних та міфологічних уявлень українців, що, незважаючи на затрачений на уроці час, допоможе старшокласникам здобути системні знання, вибудувати власне бачення аналізу зображених подій, ширше поглянути на навколишній світ, сприятиме ефективному мовленнєвому розвитку, який активно пов’язаний із пізнанням образного відображення світу та з інтенсивним етико-естетичним формуванням особистості.

Зупинитися на характеристиці особливостей національного характеру та національного виховного ідеалу, що також належать до царини етнології, варто при знайомстві з п’есою О. Коломійця “Дикий Ангел”. Зокрема, при аналізі суперечливого образу Платона Ангела, який для сучасної молоді видається надто суворим, аж дещо жорстоким, варто нагадати один із постулатів народної педагогіки, влучно викристалізований в паремії: “Дитину в сім’ї треба любити так, щоб вона не бачила цієї любові”. Звичайно, така порада, виплекана національним виховним ідеалом, спроможна викликати жваві дискусії в середовищі підлітків. Однак, звернувшись до тексту твору, вчитель або й учні з розряду уважних читачів зможуть знайти підтвердження народній мудрості, оскільки результатом виховання “дикого” Ангела стала роботяща, дружна сім’я, члени якої будують своє життя за законами справедливості й поваги до батьків. А натомість результатом виховання спокійного, доброго та справедливого на словах сусіда Крячка став його ледачий син-гультай, що п’є та “батька за петельки хапає”. Порівняльна характеристика виховного впливу обох батьків допоможе усвідомити правоту ще одного народного виховного постулату “Щоб порядних дітей мати, треба вчить їх працювати”.

Уміле спрямування вчителя допоможе старшокласникам зіставити результати виховної системи Платона Ангела з українським виховним ідеалом, що містить і такі якості, як ощадливість та працьовитість. Старшокласники повинні усвідомити, що саме міцна, працьовита та дружна родина Ангелів цілковито відповідає національному ідеалу: родина завше була найважливішою підвалиною життя суспільного, а значить і державного.

У межах однієї статті, певна річ, неможливо розкрити всі можливості міжпредметних зв’язків етнології з літературою у справі активізації інтересу до читання та інтерпретації художніх текстів шкільної програми старших класів, однак розкриття такого потенціалу проаналізованих нами творів свідчить про доцільність цього зв’язку і його перспективність у руслі завдань сучасної літературної освіти.

Як зауважують науковці, на сьогоднішньому етапі поруч із двома основними джерелами методики викладання літератури – педагогікою та літературознавством – важлива роль відведена й учительській практиці [3, с. 23]. Тобто, від уміння, та, насамперед, прагнення вчителя-словесника вести з учнями діалогічне навчання, шукати можливості для пошукової та аналітичної роботи, від його професійної компетенції, важливою складовою якої є етнологічні знання, залежить виникнення бажання читати, а в подальшому – результативність сприйняття учнями тексту: вміння формулювати тему, яка завжди найтіснішим чином співвідноситься з історичним тлом та соціально-культурним контекстом; визначати ідею, виділяти коло проблем, аналізувати мотиви вчинків персонажів, давати їм морально-етичну оцінку.

Перспективи подальших досліджень можуть бути спрямовані в русло пошуків конкретних методичних прийомів та інтерактивних технологій, що сприяли б активізації використання етнологічного матеріалу на уроках літератури в старших класах (у нашому конкретному випадку – зі студентами I та II курсів Хмельницького гуманітарно-педагогічного коледжу при Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії (ХГПА). Свою реалізацію дослідження міжпредметних зв'язків літературних творів та всеукраїнських, регіональних і локальних етнографічних матеріалів можуть знайти в контексті реалізації курсових і дипломних робіт зі студентами спеціальності “вчитель української мови та літератури” на факультеті початкової освіти та філології ХГПА. Цілком реально та досить перспективно проілюструвати етнологічну основу художніх творів подільських письменників XIX – XX ст. у секції літературного краєзнавства обласного відділення МАН.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк Б. Олександр Довженко // Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. – К.: Наукова думка, 1986. – 710 с.
2. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю. Й. Сіцінського і М. І. Теодоровича). Навчальний посібник / Упор. О. Тимошук. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. – 560 с.
3. Токмань Г. Самостійна робота студентів з методики викладання української літератури в школі / Ганна Токмань // Дивослово. – 2006. – № 12. – С. 23-26.
4. Українська етнологія: Навч. посібник / За ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.
5. Чумак Т. Урок літератури за законами художнього тексту / Тетяна Чумак // Українська мова та література. – 2006. – Число 5. – С. 23-28.
6. Шевченко М. Національно-культурний потенціал художнього тексту (за кіноповістю О. Довженка “Зачарована Десна” / Мирослава Шевченко // Українська мова та література. – 2006. – Число 18. – С. 10-12.
7. Щербина Л. Упровадження інтерактивних технологій на уроках літератури / Лариса Щербина // Дивослово. – 2005. – № 2. – С. 23-27.

УДК 82(569.4)

К ПРОБЛЕМЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ТЕМЫ ХОЛОКОСТА НА УРОКАХ МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ САМОДЕЯТЕЛЬНОЙ ПЕСНИ)

Бескровная Е. Н., к. филол. н., преподаватель

Международный гуманитарно-педагогический институт “Бет-Хана”

Статья посвящена исследованию темы Холокоста на примерах поэзии прошлого столетия.

Ключевые слова: Холокост, трагедия еврейского народа, тема произведения.

Бескровная О. Н. ДО ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ ГОЛОКОСТУ НА УРОКАХ ЗІ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ САМОДІЯЛЬНОЇ ПІСНІ) / Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут “Бет-Хана”, Україна.

Стаття присвячена дослідженню викладання теми Холокосту на прикладах поезії минулого століття.

Ключові слова: Голокост, трагедія єврейського народу, тема твору.

Beskrovna L. N. TO THE PROBLEM OF TEACHING THE THEME OF HOLOCAUST IN THE LESSON OF THE WORLD LITERATURE (IN THE MATIREAL OF MODERN SONG) / International humanitarian pedagogical institute “Bet-Hana”, Ukraine.

In the article we are looking in the problem of the teaching the theme of Holocaust in the examples of poetic woks of the last century.

Key wods: the Holocaust, the tragedy of Hebrew peoples, the theme of poetic woks.

Тема Холокоста і її преподавание как на занятиях по мировой, так и на уроках украинской литературы – одной из наиболее актуальных, потому что связана не только с темой борьбы против фашизма, но и с постановлением совета ОБСЕ. Эта тема является одной из распространенных на уроках Западной и Восточной Европы, поэтому обращение к ней – основная задачей нашего исследования.